

ВІДГУК

офіційного опонента Спис Ольги Анатоліївни

на дисертаційну роботу Трегуб Ганни Анатоліївни

**«Дивергентні процеси в конфесіях пізнього протестантизму України
другої половини XX – початку XXI століть: зовнішні та внутрішні чинники»,
подану на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук
за спеціальністю 09.00.11 – релігієзнавство**

Актуальність теми дослідження

Наприкінці XVIII – на початку XIX ст. більшість мислителів вважали, що в XX ст. релігія зникне. У п.п. XX ст. більшість соціологів, психологів та антропологів прогнозували, що релігія проіснує до XXI ст. Проте вона, релігія, – пише В. Єленський у своїй книзі «Велике повернення», – «наче ртутні кульки, вислизас поза узвичаєні кордони, щоб знову злитися в одне геть неперадбачуваним способом і в несподіваному місці». Упродовж всього часу релігію балансують то відцентрові, то доцентрові процеси, які, безумовно, залежать від різних чинників. Такий феномен релігії як дивергентність, незважаючи на широкий спектр досліджень релігійних процесів, в цілому є маловивченим явищем. У релігієзнавчій науці належним чином не досліджено, що стосується природи, характеру та чинників, які викликають ці процеси.

Протестантизм, особливо пізній, завжди можна вважати чи ненайкращою ілюстрацією для дивергентних процесів у релігії. Про який би етап розвитку протестантизму не йшла б мова, завжди маємо справу з процесом реформації, навіть якщо стрілки вказують у полярних напрямках – вперед чи назад, однак матимемо справу зі змінами, трансформаціями, оновленнями на інституалізаційному, догматичному, літургійному рівнях. Тому дисертаційна робота Г.А. Трегуб безумовно є актуальною, особливо враховуючи часові межі, обрані для дослідження, що не охопили і століття, проте виявилися трьома суттєво різними періодами в історії релігійного життя України – антирелігійна радянська доба, часи релігійної свободи та зовсім невеликий період – 5 років після Революції Гідності, які поставили пізніх протестантів України перед новими викликами. Ці три різні періоди являють особливий інтерес в українському та світовому релігієзнавстві саме у вивченні дивергентних процесів.

Крилатими висловами українських протестантів у рік святкування R – 500 були такі: «Реформація не можлива без реформації серця» та «Реформація – це процес, який повинен тривати завжди». Вільне трактування Святого Письма та наведені принципи і є тим поясненням чому саме протестантське середовище можна вважати благодатним ґрунтом для вивчення дивергентних процесів. Тому Г. Трегуб досить вдало обрала **об'єктом** дослідження саме пізньопротестантські конфесії, які функціонували та функціонують у різних вимірах – тоталітарному часі та релігійної свободи, довівши на зовнішніх і внутрішніх чинниках, що явище дивергенції

незалежно від владних режимів завжди притаманне такому феномену як релігія у більшій чи меншій мірах. Обгрунтовано **предметом** дослідження дисертаційної роботи обрані саме зовнішні та внутрішні чинники дивергентних процесів у конфесіях пізнього протестантизму України другої половини ХХ – початку ХХІ ст.

Зв'язок роботи з науковими програмами

Дисертаційна робота виконана в межах комплексної наукової програми Відділення релігієзнавства Інституту філософії НАНУ й відповідає плановим темам «Релігійний фактор в культурному просторі сучасної України» (2012-2014 роки, 0112U008021); «Трансформація функцій релігійних інституцій в процесах суспільних перетворень України» (2015-2016 роки, 0114U007289); «Релігійний феномен у змінах його структурних складових та перспективах десакралізації» (2015-2017 роки, 0114U003995).

Ступінь обгрунтованості наукових положень, висновків. Достовірність одержаних результатів

Поставлена в дисертаційній роботі мета – з'ясувати суть, зміст, якісні характеристики, зовнішні і внутрішні причини дивергентних процесів у конфесіях пізнього протестантизму України другої половини ХХ – початку ХХІ століть, виявити базові принципи ідейного та інституційного відмежування нових формацій від материнської традиції, в цілому досягнута. Цьому сприяли: правильний вибір визначення об'єкта дослідження, використання великого обсягу бібліографічних джерел (412 найменувань), методологічних принципів, зокрема теорії самоорганізації складних нелінійних систем та теорії автопоєзису, що надають можливість дивергентні процеси переосмислити як «відцентрові», забезпечуючи динамічну рівновагу з доцентровими.

Зміст дисертаційної роботи Трегуб Г.А. свідчить про струнку логіку викладу матеріалу, комплексний і системний підхід проведеного автором дослідження.

У І розділі «Теоретико-методологічні засновки дослідження дивергентних процесів у пізньому протестантизмі», всю наявну джерельну базу, яка розкриває історію та трансформацію пізньопротестантських течій, дослідник обгрунтовано поділяє на «прямі і непрямі» джерела, чим уможлиблює ґрунтовне дослідження зсередини та ззовні чинників у протестантському русі в Україні, які ставали причиною дивергентних процесів.

У своїй роботі А.Трегуб слушно загострює питання про малодослідженість джерел нового типу, який з'явився завдяки інформаційним технологіям суспільства. На окрему увагу заслуговує низка експертних опитувань провідних українських богословів – представників певної конфесії, що надало можливість дисертанту глибше зрозуміти характер дивергентних процесів та ті виклики, перед якими постали українські протестанти в умовах релігійної свободи.

Автор пропонує «поповнити науковий словник українського релігієзнавства таким терміном як «дивергентні процеси», обгрунтовуючи тими судженнями, що дивергентні процеси – це процеси «самоорганізації складної відкритої системи, якою є релігія, іманентний системний відцентровий процес, що характеризується реакцією

на замкнутість, консервацію чинного стану релігійної системи, та виливається у виробленням максимальної можливої множини варіантів і рішень, які ведуть до її трансформації та оновлення». С.55

Дисертант зазначає, що дивергентні процеси можуть бути різнопланові та різнорівневі, виявлятися не тільки в інституційних та організаційних змінах, а в концептуальних, догматичних, ідейних зрушеннях, що можуть бути інституційно неоформленими, чим знову підкреслює, що дивергенція у релігійній системі є досить складним явищем, яке потребує постійних досліджень.

Г. Трегуб, дослідивши еволюційну природу дивергентних процесів в українському пізньопротестантському середовищі, приходять до висновку, що дослідження дивергентних процесів у релігії варто почати з явища розколів чи розходжень.

Вивчаючи природу зовнішніх і внутрішніх причин, автор звернула особливу увагу на роль особистості у дивергентних процесах, що теж є надзвичайно цінним у роботі, оскільки інші дослідження, що стосувалися пізнього протестантизму це питання не виокремлювали, хоча воно є, як довела дослідниця, надзвичайно вагомим.

У II розділі дисертації, присвяченому витокам і чинникам дивергентних процесів у конфесіях пізнього протестантизму України за радянської доби, дисертантом досліджено посилення і урізноманітнення дивергенції у діяльності баптистів, п'ятидесятників та адвентистів у складних для виживання умовах – атеїстичній тоталітарній добі. Такі процеси найвиразніше проявляються у виникненні відцентрових процесів – творенні найрізноманітніших церковних організацій усередині кожної конфесії – трьох у баптистському, трьох – у пятидесятницькому та трьох – у адвентистському середовищах як реакції на виклик до виживання та збереження своєї доктринальної та організаційної специфіки. Таким чином автор приходять до висновку, що «за несприятливих соціополітичних умов дивергентні процеси можуть поставати для певної релігійної традиції як один із засобів адаптації та збереження». – с. 196.

На окрему увагу у другому розділі дисертаційної роботи Г. Трегуб заслуговує релігійне дисидентство, яке теж спричинило дивергентні процеси у пізньопротестантському світі радянського періоду.

Дослідниця, аналізуючи утворення різних об'єднань, до яких спонукала Радянська влада з метою контролю та розколу протестантського середовища ілюструє, на прикладі Талліннського пробудження, що в історії були такі випадки, коли об'єднання різних церков – н-д: трьох баптистських, п'ятидесятницької та вільної ревайвелістської могли спрацювати на утворення нових явищ, чим доводить різноплановість і непередбачуваність дивергентних процесів у релігії.

У III розділі автор розкриває «сучасний етап дивергентних процесів у структурі пізнього протестантизму України та проблеми, що їх спричинили». У двох підрозділах – «Баптистські, п'ятидесятницькі та адвентистські організації в ситуації в період змін суспільно-політичного та державно-економічного устрою» та «Пошук теологічної та громадянської ідентичності пізнього протестантизму в сучасній

Україні» дисертант встановила низку внутрішніх та зовнішніх чинників, що живить та посилює дивергентні процеси в сучасних пізньопротестантських конфесіях доби релігійної свободи в Україні. Такі процеси, за дослідженням Г. Трегуб, є як оформлені, «видимої форми у вигляді окремої організації чи групи людей», так і організаційно неоформлені, які «відбуваються на рівні ідей». Автор, доліджуючи що є підставою для посилення дивергенції у сучасному пізньопротестантському середовищі виявила, що для баптистів точкою роз'єднання є конфлікт між прихильниками кальвіністського та армініанського богослов'я; для п'ятидесятників – синхронне існування трьох генерацій – традиційного, харизматичного та неохаризматичного; для адвентистського – ідейна опозиція консервативного, поміркованого та прогресивного крил всередині течії. Дисертант довела, що всі ці ідеї та дискусії, за умов відсутності тиску держави і суспільства, є якісними змінами дивергентних процесів у згаданих вище конфесіях, що є вагомим внеском у релігієзнавство.

Вивчаючи дивергенцію в баптизмі, п'ятидесятництві та адвентизмі сьогодення в Україні, дослідник виявила спільні для всіх трьох течій виклики дивергентних процесів – питання вибору між українською та євроазіатською сучасною ідентичністю та формування своєї релігійної ідентичності як унікальної, вже української.

Наукова новизна дослідження

Найвагомішим здобутком автора є доведення, що дивергенція є загальним трендом розвитку релігій, який «спрацьовує» в різних суспільствах – як в тоталітарному, так і в демократичному. На прикладі українських пізньопротестантських конфесій, дослідивши зовнішні і внутрішні чинники дивергентних процесів, Г. Трегуб довела, що вони можуть мати різні якісні характеристики. Вагомим дослідженням для повного розкриття теми роботи є те, що за відсутності тиску влади на пізньопротестантські церкви, дивергентні процеси є інструментами якісного оновлення, а за умов утисків з боку держави, коли «існує загроза знищення релігійної течії, дивергентні процеси стають інструментами адаптації та збереження релігійних традицій».

На особливу увагу заслуговує запропоноване «концептуалізоване поняття дивергентних процесів як одного з факторів самоорганізації складної відкритої системи, якою є релігія». Визначено, що дивергенція є закономірним структурним компонентом будь-якого системного розвитку, що підтримує динамічну рівновагу в релігійному середовищі.

Дисертантка визначила, що завдяки методологіям теорії самоорганізації складних нелінійних систем та теорії автопоезису дивергентні процеси переосмислюються як такі, що є відцентровими, забезпечують динамічну рівновагу релігійної системи нарівні з доцентровими. Зазначене свідчить про **теоретичну значущість** дисертаційної роботи і її внесок у методологію українського релігієзнавства.

Практична цінність одержаних результатів полягає в тому, що дослідження

та висновки дисертації можуть бути використані у навчальному процесі для викладання теоретичних і практичних курсів з релігієзнавства, філософії, соціології, курсів з історії протестантизму та євангельського християнства в Україні. Матеріали дослідження та висновки можуть стати корисними для християнських церков у налагодженні толерантних відносин, а також – для протестантських конфесій у процесі самоусвідомлення.

Основні теоретичні положення дисертантки, результати і здобутки чітко повністю відображені у 12 одноосібних наукових публікаціях, 5 з яких – в українських наукових фахових виданнях, 1 стаття – в зарубіжному періодичному виданні та у 6 тезах виступів на наукових конференціях.

Дискусійні положення та зауваження до дисертаційної роботи

Проаналізувавши кандидатську дисертацію Трегуб Г.А., приходимо до висновку, що її дослідження є зрілим, актуальним, науково виваженим і ґрунтовним. Проте варто виділити наявність окремих недостатньо обґрунтованих, спірних положень і певних недоліків.

1. У другій позиції наукової новизни мова йде про те, що «дивергенція – це іманентний системний відцентровий процес, який є реакцією на замнутість та консервативність...», проте у третій позиції новизни автор зазначає, що завдяки таким методологіям як теорії самоорганізації складних нелінійних систем та теорії автопоєзису «дивергентні процеси переосмислюються як такі, що є відцентровими, забезпечують динамічну рівновагу релігійної системи нарівні з доцентровими...».

З наведених визначень не зрозуміло – що є дивергенція: це є тільки «системний відцентровий процес» чи відцентрові процеси нарівні з доцентровими?, хоча упродовж всього дисертаційного дослідження дисертант доводить, що дивергенція в релігійній системі забезпечується динамічною рівновагою відцентрових і доцентрових процесів.

2. Підлягає переосмисленню думка, що «численні форми протестантизму вкотре заперечують очікувану кожною з християнських конфесій і деномінацій уніфікацію, а заповідь Христа, щоб «усі були одно», лишається тільки мрією» (с.16) чи н-д: «сходження його варіативності до одного-єдиного варіанту не станеться» (с.54). Проте, одним з найсерйозніших здобутків значної частини українського пізньопротестантського середовища є переоцінка таких категорій як: «християнство», «Церква Христова», «Вселенська Церква» у сприйнятті не тільки своєї, протестантської спільноти, але і вірних з ортодоксальних церков як єдиного «Тіла Ісуса Христа». Про це свідчить багато спільних поліконфесійних проєктів, виявлених у різних формах і методах служіння.

3. Автор стверджує, що «досі Талліннський рух як явище в історії п'ятидесятництва лишається здебільшого в усних свідченнях його керівників та тих, хто брав в ньому участь, зафіксованих на відео» с.84. Проте, єпископ- п'ятидесятник В. Боечко у своїй книзі «Правда про харизму» досить ґрунтовно описує цей феномен. Крім цієї книги є ще низка статей у різних протестантських часописах.

4. Враховуючи те, що складовою теми дисертаційної роботи є сегмент

«внутрішні і зовнішні чинники», то роботу збагатило б дослідження низки внутрішніх чинників, що є вагомими чинниками сучасних дивергентних процесів – н-д: ставлення пізніх протестантів до освіти на початку 90-их років і сьогодні, до публічної теології, до вчення про харизму у сучасних п'ятидесятницьких та постхаризматичних церквах і т.ін.

5. Дисертанту варто бути уважним щодо граматичного оформлення роботи (див., наприклад с. 28, 53, 55, 61).

Загальний висновок

Наведені зауваження суттєво не впливають на зміст дисертації і не знижують її наукової та практичної цінності. Робота виконана на належному теоретико-методологічному рівні, є цілісною та завершеною.

Тема дисертації є актуальною, структура роботи – добре продуманою, матеріал викладений логічно та послідовно. Основні результати достатньо повно викладені в опублікованих працях автора. Висновки до розділів та загальні висновки дисертації є достатньо обґрунтованими.

Зміст автореферату відповідає змісту дисертації та не містить інформації, що не наведена у дисертаційній роботі. Оформлення дисертації та автореферату виконано з дотриманням вимог МОН України.

Отже, дисертаційна робота «Дивергентні процеси в конфесіях пізнього протестантизму України другої половини ХХ – початку ХХІ століть: зовнішні та внутрішні чинники» є самостійним і завершеним дослідженням, виконаним згідно вимог «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 за № 567 (зі змінами), внесеними згідно з Постановами КНУ № 656 від 19.08.2015 р. та № 1159 від 30.12.2015р, №567 (від 27.07. 2016 р.) і «Вимоги до оформлення дисертації», затверджені Наказом МОН України № 40 від 12.9.2017, які висуваються до кандидатських дисертацій, а **Трегуб Ганна Анатоліївна** заслуговує на присудження їй наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.11 – релігієзнавство.

Професор
ред.

Офіційно-педагогічної
Рудник Ю.П.

Офіційний опонент –

кандидат філософських наук, доцент,

доцент кафедри філософії та історії науки і техніки

Державного університету інфраструктури та технологій

О.А.Спис